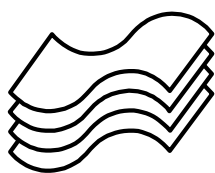

Tuinhistorische analyse en waardestelling

Pastoriebos

te Voorthuizen

SB4

Specialisten in Groen Erfgoed

Behoort bij bestuit van
Omgevingsdienst
De Vallei
Kenmerk: 2020W0251
14-10-2021

Tuinhistorische analyse en waardestelling

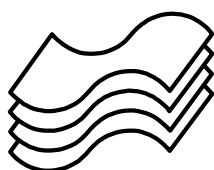
Pastoriebos

te Voorthuizen

Opdrachtgever:

Gemeente Barneveld

SB4

Specialisten in Groen Erfgoed

Colofon

© 2020, SB4 Bureau voor Historische Tuinen, Parken en Landschappen te Wageningen.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd of openbaar worden gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij op papier of digitaal, zonder voorafgaande toestemming van de opdrachtgever, in overleg met SB4. In geval van publicatie, geheel of gedeeltelijk, van dit als intern rapport bedoelde document, kan het noodzakelijk zijn om auteursrechten, copyright, publicatierechten en/of andere rechten te regelen met SB4 of andere partijen.

De afbeeldingen in dit rapport zijn in 2020 gemaakt door SB4 en de kaarten zijn noordwaarts georiënteerd, tenzij anders aangegeven.

Tekst en opmaak: SB4 Bureau voor Historische Tuinen, Parken en Landschappen
ir. E.M.J. Blok bnt en ing. L.M. Fokkema
Costerweg 1-P
6702 AA Wageningen
www.sb4.nl

Projectnummer: 10310

Opdrachtgever: Gemeente Barneveld, Afdeling Ruimtelijke Ontwikkeling
Contactpersoon: dhr. H. Stam

Versie: eindrapport, 14 april 2020

Voorpagina: Het Oude Kerkepad door het Pastoriebos, 2020.

Inhoud

Inleiding	5
1. Introductie	7
1.1. Kenmerken	7
1.2. Impressie	8
2. Historisch overzicht	11
2.1. Gegevens	11
2.2. Afbeeldingen en kaarten	14
3. Beschouwing en duiding	26
4. Waardering	28
4.1. Methode	28
4.2. Externe waardestelling	31
4.3. Interne waardestelling	31
Bijlage I: Toponiemen	35
Bijlage II: Verdwenen elementen	37

INLEIDING

De Hervormde kerk aan de Kerkstraat in Voorthuizen ligt in een groene enclave. Onderdeel hiervan zijn de tuinen van de beide vroegere pastoriewoningen. In het midden van het bosachtige terrein ligt Kerkelijk Centrum 't Kerkheem. Het kerkbestuur heeft het voornemen om dit gebouw te ontwikkelen tot een aantal seniorenappartementen.

In verband met deze herontwikkeling en de vergroting van het bouwvolume is door gemeente Barneveld in februari 2020 aan SB4 Bureau voor Historische Tuinen, Parken en Landschappen opdracht verleend om een tuinhistorische waardestelling van het terrein op te stellen. Tevens is gevraagd om een beoordeling van de effecten van het bouwplan op de geconstateerde tuinhistorische waarden. Van belang daarbij is dat de kerktoeren en de oude pastorie zijn aangewezen als rijksmonument en de nieuwe pastorie met tuin als gemeentelijk monument.

Voorliggend rapportage is het resultaat van bovenbedoelde opdracht en beschrijft allereerst de huidige situatie van de plek. Deze is opgesteld aan de hand van een veldinventarisatie die heeft plaatsgevonden in februari en maart 2020, aangevuld met een bezoek aan de tuin van de nieuwe pastorie op 2 april 2020. Hierna volgt een beschrijving van de ruimtelijke ontwikkeling, mede op basis van archief-, literatuur- en kaartenonderzoek. Na een duiding en positionering in tuinarchitectonische en historische context en benoemen van de aanwezige relictten volgt de waardestelling. Deze is uitgevoerd conform de Richtlijnen Tuinhistorisch Onderzoek, waarbij onder meer wordt ingegaan op de onderlinge samenhang, de relatie met de omgeving, herkenbaarheid en functionaliteit van deelgebieden en elementen.

Gezien de oorspronkelijke eenheid van pastorie met kerk, en ook van de beide naastgelegen voormalige pastorieën (rijksmonument en gemeentelijk monument) met de kerk, is het gehele terrein zuidelijk van de kerk tot aan de openbare wegen in beschouwing genomen.

Onderzoek en rapportage zijn uitgevoerd door Eric Blok (specialist groen erfgoed, landschapsarchitect bnt en tuinhistoricus) en Laura Fokkema (tuin- en landschapsinrichter en onderzoeker), beiden werkzaam bij SB4.

Wageningen, april 2020

Afb. 1.1: Situering van het plangebied in Voorthuizen. (Herkomst: PDOK, topografische kaart 32F Garderen.)

Afb. 1.2: Kadastrale percelen, 2020. (Herkomst: PDOK.nl)

1. INTRODUCTIE

1.1. Kenmerken

Ligging, inrichting en gebruik

Aan de Kerkstraat in Voorthuizen, gemeente Barneveld, staat de Hervormde Dorpskerk. Een rechte bommenlaan voert vanaf de Kerkstraat naar de entree. Rondom de kerk ligt een ruim open terrein met grindverharding, te gebruiken als parkeerterrein.

Zuidelijk van de toegangslaan staan aan de Kerkstraat de in 1939 gebouwde nieuwe pastorie (huisnummer 33) en de uit 1785 daterende oude pastorie (huisnummer 29). De nieuwe pastorie met bijbehorende tuin wordt particulier bewoond. De oude pastorie met aangebouwde voormalige garage wordt gebruikt als kantoor, het achterterrein wordt voornamelijk gebruikt voor parkeren.

Achter de nieuwe pastorie en zuidelijk van het kerkgebouw staat 't Kerkheem, een multifunctioneel verenigingsgebouw ten dienste van de kerk. Grenzend aan de Jan Steenstraat (de zuidgrens van het onderzoeksgebied) en in aansluiting op de tuin van de oude pastorie ligt een oud bosgebied, waarin een opvallende heuvel met lindebomen. Gescheiden door een wandelpad in de richting van de kerk, ligt westelijk hiervan (tegen de Rembrandtstraat, de westgrens van het onderzoeksgebied) een jonger naaldbos.

De terreinen zijn deels eigendom van de kerk, deels particulier bezit en deels in handen van de gemeente Barneveld. Met uitzondering van de tuinen rondom de beide pastorieën is het gebied vrij te betreden.

Monumentenstatus

De toren van de Dorpskerk is aangewezen als rijksmonument (monumentnummer 8629). Ook de oude pastorie (Kerkstraat 29) is ingeschreven in het monumentenregister (monumentnummer 8628), met als omschrijving: *'Statig HERENHUIS, gedateerd 1785, van begane grond met verdieping, waarboven een omlopend schilddak. De middentravee heeft een houten pilasteromlijsting van de deur, waarboven opzetstuk met twee gesneden wapens en een eenvoudige omlijsting van het bovenvenster. In de parterre vensters met luiken en zesdelige schuiframen.'*

De nieuwe pastorie met tuin (Kerkstraat 33) is aangewezen als een gemeentelijk monument. De redengevende omschrijving vermeldt als motivering:

'1. Architectonische betekenis / kunstwaarden

Goed en zowel in- als uitwendig in vrij authentieke staat bewaard gebleven voorbeeld van een Ned. Herv. pastorie uit het interbellum, uitgevoerd in een op de landhuisstijl stoelende trant met modern-zakelijke elementen vermengd met aspecten uit de traditionele bouwkunst. Het uit 1939 daterende pand heeft een hoge architectuurhistorische waarde vanwege de kwaliteit van het ontwerp, de zorgvuldige opzet en detaillering, de gaafheid, en als voorbeeld van het oeuvre van de Voorthuizense architect A.E. Leusink.

2. Oudheidkundige (historische) waarden

Het object heeft historische waarde als pastorie van de Ned. Herv. Kerk in Voorthuizen. In deze betekenis vormt het bouwwerk de opvolger van de naastgelegen 19de-eeuwse pastorie. Door zijn vormgeving en opzet en in de combinatie met een bijbehorend dienstgebouw annex garage weerspiegelt het object de ideeën omtrent de uitvoering van een pastorie zoals die golden in de periode kort voor de oorlog. In deze betekenis toont het landhuisachtige gebouw tezamen met de naastgelegen en als een herenhuis uitgevoerde oude pastorie opeenvolgende ontwikkelingstendenzen. Met deze pastorie en de rechtsachter het onderhavige pand gelegen Ned.Herv. kerk vormt Kerkstraat 33 een belangrijk historisch ensemble.

3. Stedenbouwkundige / ensemble waarde

Het pand is door zijn zeer markante in hoofdzaak symmetrische hoofdvorm, zijn bijzondere detaillering en door de combinatie met een lagere dienstuitbouw met garage, een karakteristiek en beeldbepalend element in zijn omgeving. De situeringswaarde wordt versterkt door de vrijstaande ligging in een bijbehorende tuin met een oorspronkelijke aanlegstructuur en omheining. Er is stedenbouwkundige ensemblewaarde in combinatie met de naastliggende oude pastorie en Ned. Herv. kerk.'

De tuin wordt omschreven als:

'Een oorspronkelijke omheining scheidt de voortuin van de openbare weg. Deze bestaat uit muurtjes in paarsrode quasi-handvormsteen en met rollagen. In dito materiaal uitgevoerde verdeelposten omklemmen de stalen buizen die als hekwerken fungeren. Zowel links als rechts bevindt zich een dubbel smeedijzeren draaihek tussen posten als genoemd, maar ditmaal met betonnen dekplaten. Langs alle zijden wordt de woning omringd door een ruime tuin met een in hoofdzaak originele aanlegstructuur in landschappelijke stijl. Karakteristiek is de opzet met gazons, borders en paden met grindslag. De invulling bestaat in hoofdzaak uit laurier, taxus, rododendron en hoog geboomte waaronder beuk.'

1.2. Impressie

Afb. 1.3: Pad naar de ingang van de kerk met leilinden, 2020.

Afb. 1.4: Ingang kerk vanaf het Oude Kerkepad, 2020.

Afb. 1.5: Nieuwe pastorie aan de Kerkstraat, 2020.

Afb. 1.6: Nieuwe pastorie en omhaagde tuin, gezien vanuit het pastoriebos, 2020.

Afb. 1.7: Achtertuin van de nieuwe pastorie, 2020.

Afb. 1.8: Recent geplante haag in de achtertuin van de nieuwe pastorie, 2020.

Afb. 1.9: Overzicht van de achtertuin van de nieuwe pastorie, december 2019. (Herkomst: dhr. B. Korteweg.)

Afb. 1.10: Oude pastorie aan de Kerkstraat, 2020.

Afb. 1.11: Oude pastorie met achterliggende parkeerplaats, aan de Jan Steenstraat, 2020.

Afb. 1.12: 't Kerkheem ten zuiden van de kerk, 2020.

Afb. 1.13: Achterzijde 't Kerkheem, 2020.

Afb. 1.14: Rand van het pastoriebos aan de Jan Steenstraat, 2020.

Afb. 1.15: Heuvel met oude lindebomen in het pastoriebos, 2020.

Afb. 1.16: Taxus als restant oude pastorietaan, 2020.

Afb. 1.17: Oude Kerkepad vanaf de Jan Steenstraat, 2020.

2. HISTORISCH OVERZICHT

Onderstaande is een beknopte weergave van de terreinontwikkeling, weergegeven in tekst en voorzien van de relevante afbeeldingen.

2.1. Gegevens

Elfde eeuw	Een eerste melding van een kapel te Voorthuizen zou dateren uit 1031. ¹ Deze was gebouwd op een hoger punt in het landschap, op de hoofdroute van Barneveld naar Putten en nabij de kruising met de route van Amersfoort naar Apeldoorn. De kapel werd latere een zelfstandige kerk met toren. In 1594 werd de katholieke pastoor vervangen door een protestantse predikant. ²
1697 Afb. 2.1 en afb. 2.2 (detail)	De kerk is afgebeeld op de <i>'Caerten van de tiendens onder 't Hoogh Voorthuijser block'</i> door G. Passavant uit 1697. De huidige Kerkstraat aan de oostzijde is herkenbaar. Het terrein om de kerk is aangeduid als 'Pastorij'. Ten westen van de kerk ligt een rechthoekig terrein met kleine woning en tuin. ³ Rondom de Pastorij liggen voornamelijk bouwlanden.
1732 Afb. 2.3	De tekening van de kerk van Voorthuizen door Abraham de Haen (1707-1748) is gedateerd op 27 juni 1732. ⁴ De kerk is afgebeeld vanaf de Kerkstraat met een strakke haag rondom en rechts een toegangspoort. Vermoedelijk markeerden haag en poort het kerkhof. De ingang van de kerk lag aan de andere zijde.
1744 Afb. 2.4	De tekening <i>'Kerk van Voorthuijsen 11 augustus 1744'</i> door Jan de Beijer (1703-1780) geeft een vergelijkbaar beeld vanaf een iets ander standpunt. De kerk staat wat verhoogd en is omgeven door opgaand geboomte.
1785	Aan de Kerkstraat, ten zuidoosten van de kerk, werd een herenhuis gebouwd dat dienst ging doen als pastorie (afb. 2.15 t/m. 2.17). ⁵ Initiatiefnemer was Ds. Johannes van Eijk die in 1782 naar Voorthuizen was gekomen. Blijkbaar was de aanwezige pastorie in slechte staat, want Van Eijk verzocht om deze te vervangen. Hij schreef: <i>'Dat het Pastorijhuis te Voorthuizen alreeds verscheidene jaren door ouderdom en vogtigheid, in sulk een slegten staat geweest sijne, dat kostbare en aanhoudende reparatien, het ongemak van vorige daarin wonende Praedikanten niet hebben kunnen wegnemen; nu van tijd tot tijd al meer en meer vervallen is, en daardoor onbewoonbaar wordt, maar ook behalven dat, door de vogtigheid soo verre is verteert, en allesints inbruikbaar, dat geene reparatie, hoe genaamt, met eenige hope op succes, daar aan kan ondernomen worden, weshalven de aanbouw van eene gehele nieuwe Pastorij volstrekt nootsakelijk is.'</i> De kerk bezat zelf niet voldoende middelen, maar met giften van binnen en buiten Voorthuizen kwam het benodigde geld bijeen. Nog altijd aanwezige tekstbordjes boven de voordeur getuigen hiervan: <i>'Dit huis is gesticht uit liefdegiften'</i> en <i>'begonnen 1 april, voltooid 1 November 1785'</i> .

Om de kosten te drukken werd ook voorgesteld *'om het oude Pastorijhuis te laten afbreken, en daarvan aan het nieuwe soo veel te laten gebruiken, als sal kunnen geschieden, en het overige ten voordele der nieuwe Pastorij te verkopen. —Om het stuk van de oude kerkhofsmuur mede aan het nieuwe huijs te laten gebruiken—. Om eindelijk het nieuwe huijs op een ander stuk Pastorijland, gelegen op de Weem, naest de kerk aan de zuidoostzijde, te laten opbouwen, en den grond, op welken het oude*

¹ Website de heer Dick van de Kraats, www.oudvoorthuizen.nl, geraadpleegd februari 2020.

² Website de heer Dick van de Kraats, www.oudvoorthuizen.nl, geraadpleegd februari 2020.

³ Mogelijk was dit de woning van de predikant.

⁴ Onderdeel van een schetsboek met 51 bladen, gedigitaliseerd door Stichting het Rijksmuseum.

⁵ Zie monumentenomschrijving.

huijs nu staat, met de daarbij sijnde tuijnen, ten voordele van den Predikanten te Voorthuysen te mogen verhuren'.⁶

Hieruit kan worden opgemaakt dat de oude pastorie met tuin vlak bij de kerk lag. De exacte locatie is niet bekend.

1811-1832	Het <i>Kadastraal Minuutplan</i> van Gemeente Voorthuizen, van kracht gegaan in 1832, is de eerste betrouwbare weergave van het terrein. De Hervormde Kerk van Voorthuizen bezat onder meer de kadastrale percelen
Afb. 2.5	312: 'bouwland' 313: 'bosch' (toegangspad vanaf de Kerkstraat, vermoedelijk een weg met bomen) 314: 'kerkhof' (het rechthoekig terrein rondom de kerk) 315: 'kerk' 316: 'bouwland' 317: 'bouwland' 318: 'schuur & erf' (ter plekke van het huidige heuveltje) 319: 'terrein van vermaak' (opgaand bos) 320, 321 en 323: 'tuin' (nutstuinen) 322: 'pastorie, huis & erf' 324: 'bouwland' 325: 'bosch' De kerk wordt op dat moment nog omringd door een kerkhof en is vanaf de Kerkstraat te bereiken via een 'bos' (vermoedelijk een bomenlaan) ter plekke van de huidige toegang. De in 1785 gebouwde pastorie met bijgebouw wordt aan de achterzijde omgeven door een fors areaal moestuin. Hierachter ligt een siertuin die, gezien de aanduiding 'terrein van vermaak', vermoedelijk een sieraanleg in landschapsstijl zal hebben gehad. Het gebouwtje aangeduid als 'schuur en erf' staat op de plek van het huidige heuveltje en kan mogelijk ook een prieeltje of theehuisje zijn geweest. Het ligt opmerkelijk aan het eind van de tuin, ter afsluiting van de siertuin, maar ook met uitzicht op het omliggende landschap. De aanduiding 'schuur' kan dan zijn gebruikt om de belastbare waarde te verlagen.
±1850	De situatie op de <i>Veldminuut voor de Topographische en Militaire Kaart</i> van omstreeks is overeenkomstig het kadastraal minuutplan. Het opgaande hout van het pastoriebos (donkergroen) ten zuiden van de kerk en de nutstuinen (oranje) bij de pastorie zijn goed herkenbaar. Een stippellijn ten oosten van het bos duidt op een doorgaand pad, het thans zogenaamde 'Oude Kerkepad', dat langs het terrein van de kerk voerde. De belangrijkste toegang tot de kerk was het met bomen geflankeerde pad vanaf de Kerkstraat. Noordelijk hiervan was inmiddels een boerderij verschenen. (Zie afb. 2.31.)
Afb. 2.6	
1865	In 1865 werd de oude kerk afgebroken en vervangen door de huidige. De toren bleef daarbij gehandhaafd. ⁷
1880	De kadastrale hulpkaart uit dienstjaar 1880 laat zien dat de 'schuur' op de heuvel is gesloopt. ⁸
1870-1931	Op de achtereenvolgende uitgaven van de <i>Chromo-topografische kaart van Nederland (Bonneblad nr. 409, Nijkerk)</i> is de ontwikkeling van Voorthuizen en de omgeving van de kerk te volgen. Door groei van Voorthuizen kwam de kerk meer en meer tussen de dorpsbebouwing te liggen.
Afb. 2.7 t/m 2.10	
	Aan het eind van de 19 ^e eeuw wordt het tuinperceel recht achter de oude pastorie niet langer als moestuin aangegeven, maar als siertuin met solitaire bomen of boomgroepen.

⁶ Donkersteeg, G., *Voorthuizense pastorie wordt na restauratie kantoor accountant*. In: Reformatorisch Dagblad, 13-07-1988. Geraadpleegd via Digibron.nl, april 2020.

⁷ Monumentenomschrijving.

⁸ Herkomst: Kadaster Archiefviewer, kadastrale hulpkaart nr. 30, Gemeente Voorthuizen, Sectie D, dienstjaar 1880.

1900-1939 Afb. 2.11-2.14	Diverse ansichtkaarten tonen de situatie rondom de kerk in het begin van de 20 ^e eeuw. Voor de gevels van de kerk stond een rij leibomen en verder was het gebouw omgeven door opgaand geboomte. Langs de toegang vanaf de Kerkstraat staan steeds bomenrijen. De nutstuinen waren omgeven door een haag. Op de eerder als 'terrein van vermaak' aangeduide percelen is een gevarieerde en sierlijke boom- en heesterbeplanting te zien.
1939	In opdracht van de Nederlandse Hervormde Gemeente van Voorthuizen ontwierp de Voorthuizense architect A.E. Leusink een nieuwe pastorie (afb. 2.18.) aan de Kerkstraat. ⁹ Deze kwam in een perceel moestuin (afb. 2.12.) ten noorden van de oude pastorie (afb. 2.15.) te staan.
1943 Afb. 2.19	Een luchtfoto van de RAF uit 1943 toont de nieuwe situatie. Rondom de nieuwe pastorie ligt een ruimte, open tuin. Deze wordt aan de westzijde afgesloten door het opgaand geboomte dat eerder deel uitmaakte van het 'terrein van vermaak'.
1947 Afb. 2.20	Een meer gedetailleerde luchtfoto uit 1947, gemaakt voor de vervaardiging van topografische kaarten, toont de situatie van net na de oorlog met: - De toegang naar de kerk vanaf de Kerkstraat. - Verschillende andere paden naar de kerk. - De oude en de nieuwe pastorie hun tuinen. Hierin aandeel wintergroene heesters en bomen. - Een vierkante en omhaagde moestuin - Opgaand bos langs het 'Oude Kerkepad'. - Een langgerekte schuur ten zuiden van de kerk. (Zie ook afb. 2.25.) Het geheel omgeven door agrarische gronden.
1950-2000 Afb. 2.21-2.31.	Diverse prentbriefkaarten en foto's tonen de kerk met omgeving. Op een afbeelding (afb. 2.25) is een bouwwerk achter de kerk te zien, dat niet het huidige Kerkheem is. Dit betreft waarschijnlijk het langgerekte gebouw dat op de luchtfoto uit 1947 te zien is (afb.2.20). ¹⁰ Eind jaren 90 werd het witte huis met de gebroken kap en de aan de Kerkstraat liggende boerderij (afb.2.31) afgebroken en werd iets noordelijker daarvan een nieuwe woning gebouwd. ¹¹ De locatie van de afgebroken gebouwen is thans parkeerplaats.
1988	In 1988 werd de oude pastorie verworpen door Accountantskantoor Schuiteman om het als bedrijfsruimte te gaan gebruiken. Een deel van de tuin werd parkeergelegenheid. Diverse oude bomen zijn gespaard.
1953-1997 Afb. 2.32 t/m 2.37	De achtereenvolgende topografisch kaarten tonen de naoorlogse ontwikkeling van Voorthuizen. Met name in de jaren 70 breidde het dorp aan de westzijde uit. Hierbij werd de doorgaande route naar Putten verlegd (huidige Rembrandtstraat). Het overblijvende driehoekige perceel ten westen van het Oude Kerkepad werd met naaldbout beplant. (Afb. 2.34.) Zuidelijk van de oude pastorietaan werd de Jan Steenstraat aangelegd als verbinding tussen Kerkstraat en Rembrandtstraat.
1991	In 1991 wordt het kerkelijk centrum 't Kerkheem gebouwd, ten zuiden van de kerk in een deel van de oude moestuin. ¹² (Afb. 2.36.)
2015	Bij verkoop van de nieuwe pastorie in 2015 wordt een nieuwe kavelgrens vastgesteld, waarna slechts een deel van de oude tuin bij de woning blijft. ¹³

⁹ Gemeentelijke monumentenomschrijving

¹⁰ In de loop der tijd zijn de kadastrale percelen gesplitst, samengevoegd en weer gesplitst. In eerste instantie was het perceel bekend als 'terrein van vermaak' daarna 'tuin', vervolgens 'Bergplaats & tuin' (waarmee vermoedelijk dit bouwwerk werd bedoeld) en daarna weer 'tuin'. Er zijn geen verdere hulppakten. (Herkomst: Kadaster Archiefviewer.)

¹¹ BAG geeft bouwjaar 1999 aan.

¹² BAG geeft foutief aan dat het bouwjaar 1939 is.

¹³ Herkomst: Kadaster Archiefviewer, kadastrale hulppakten nr. 556, Gemeente Voorthuizen, Sectie D, dienstjaar 2015.

2.2. Afbeeldingen en kaarten

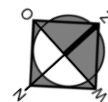
Huidige Kerkstraat

Huidige Hoofdstraat

Afb. 2.1: Details van 'Caerten van de tiendens onder 't Hoogh Voorthuijser block', door G. Passavant, 1697. (Herkomst: Gelders Archief: Gelderse rekenkamer, toegang 0012 en een kopie uit 1711.)

Afb. 2.2: Detail.

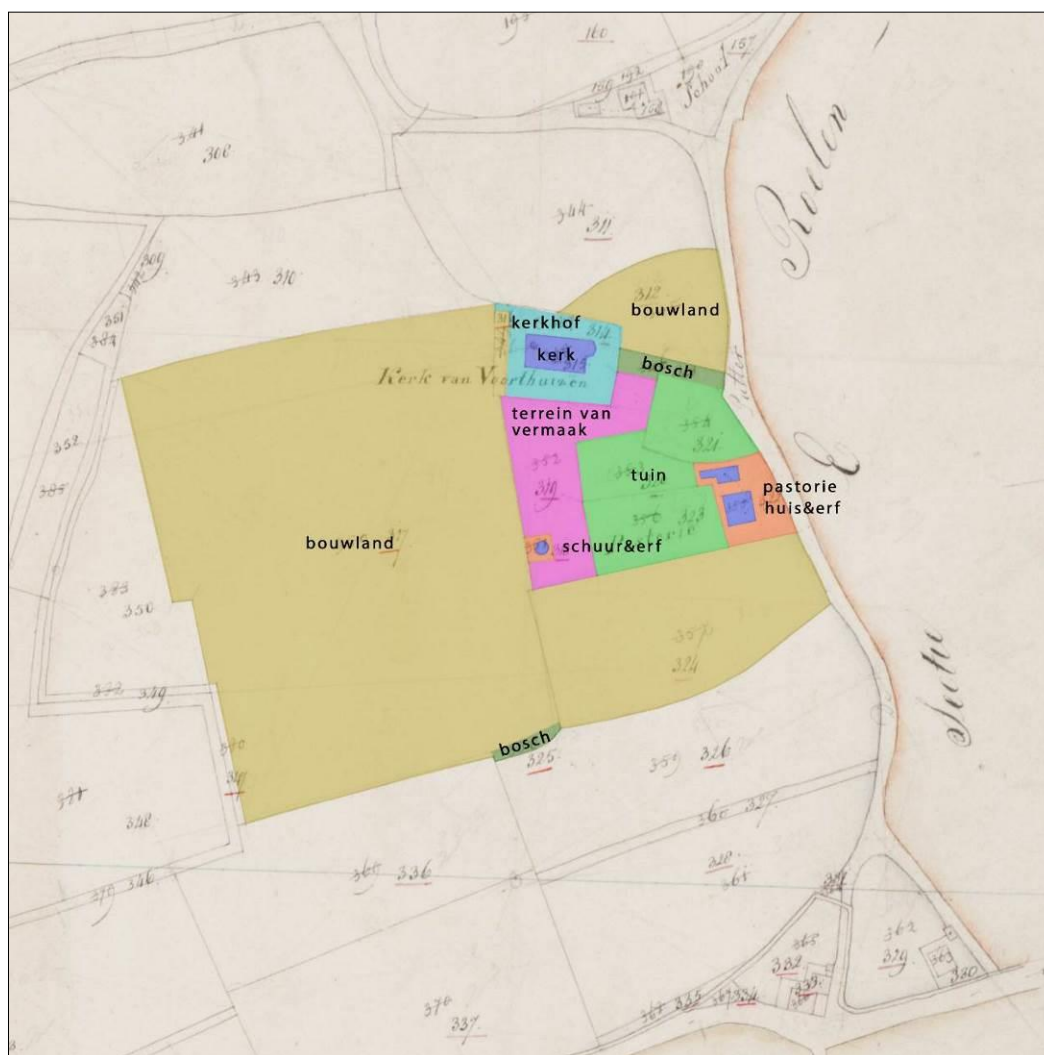

Afb. 2.3: De kerk van Voorthuizen door Abraham de Haen (1707-1748), 1732.
(Herkomst: Rijksmuseum Amsterdam.)

Afb. 2.4: 'Kerk van Voorthuizen 11 augustus 1744', door Jan de Beijer (1703-1780). (Herkomst: website Oud Voorthuizen, geraadpleegd februari 2020, betreft een kopie van het origineel.)

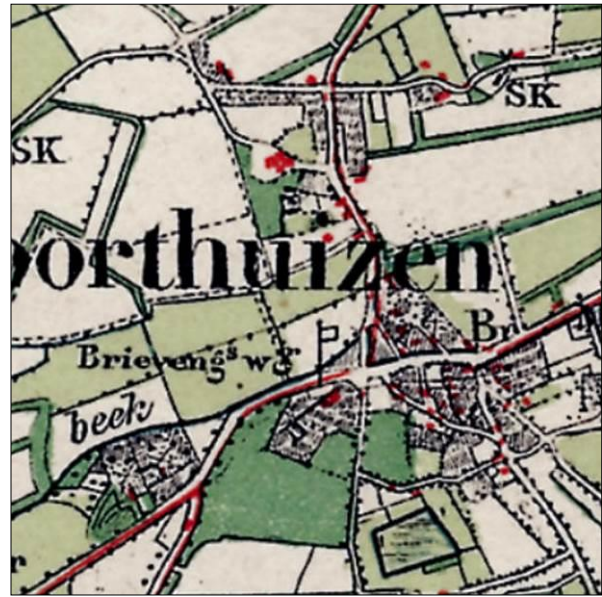
Afb. 2.5: Uitsnede van het Kadastraal Minuutplan, Gemeente Voorthuizen, Sectie D, tweede blad, 1832. (Herkomst: RCE, bewerkt door SB4.)

Afb. 2.6: Detail van de Veldminuut voor de Topographische en Militaire Kaart, [circa 1850]. (Herkomst: voormalige website WatWasWaar.nl.)

Afb. 2.7: Detail van de Topographische en Militaire Kaart, 1870. (Herkomst: www.topotijdreis.nl, Bonneblad nr. 409, Nijkerk.)

Afb. 2.8: Detail van de Topographische en Militaire Kaart, 1898. (Herkomst: www.topotijdreis.nl, Bonneblad nr. 409, Nijkerk.)

Afb. 2.9: Detail van de Topographische en Militaire Kaart, 1912. (Herkomst: www.topotijdreis.nl, Bonneblad nr. 409, Nijkerk.)

Afb. 2.10: Detail van de Topographische en Militaire Kaart, 1931. (Herkomst: www.topotijdreis.nl, Bonneblad nr. 409, Nijkerk.)

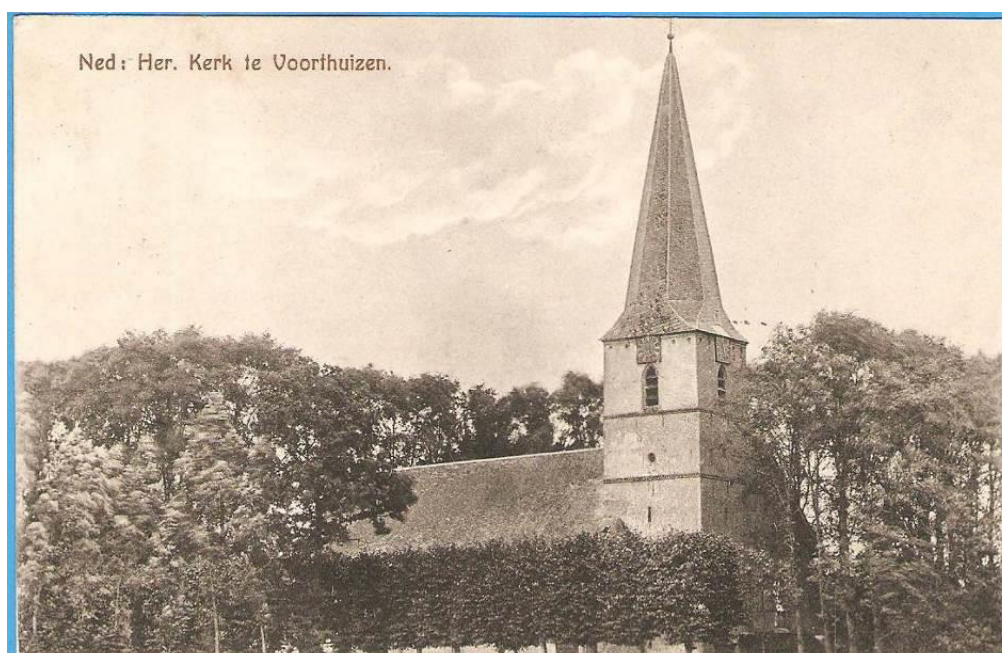
Afb. 2.11: Oostgevel van de kerk met bebouwing langs de Kerkstraat, handmatig gedateerd op 5 augustus 1919. (Herkomst: website Oud Voorthuizen, geraadpleegd februari 2020.)

Afb. 2.12: Zuidoostgevel van de kerk, gezien vanuit de moestuin van de oude pastorie (voor de bouw van de nieuwe pastorie), , z.j. [<1939]. Achter de haag een beplantingsgroep met o.a. zuiltaxus. (Herkomst: GIB, nr. 49837.)

Afb. 2.13: Noordwestgevel van de kerk, z.j. (Herkomst: website Oud Voorthuizen, geraadpleegd februari 2020.)

Afb. 2.14: Noordwestgevel van de kerk, zonder datum. (Herkomst: qoop.nl.)

Afb. 2.15: Oude pastorie aan de Kerkstraat, z.j. [<1939]. Op de achtergrond de boerderij langs de oprijlaan naar de kerk. (Herkomst: website Oud Voorthuizen, geraadpleegd februari 2020.)

Afb. 2.16: Oude pastorie, gezien vanaf de Kerkstraat, z.j. [<1939] (Herkomst: GIB, nr. 49850.)

Afb. 2.17: Oude pastorie met naastgelegen schuur, gezien vanaf de Kerkstraat, z.j. [gedateerd door qopp.nl op 1920]. (Herkomst: qopp.nl.)

Afb. 2.18: Nieuwe pastorie en aan de Kerkstraat, z.j. (Herkomst: GIB, nr. 49853, gedateerd door qopp.nl op 1954.)

Afb. 2.19: Kerk met pastorietuinen, luchtfoto, 1943. (Herkomst: WUR, Speciale Collecties, RAF, vluchtdatum 24 november 1943, nr. 3024.)

Afb. 2.20: Kerk met pastorietuinen, luchtfoto, 1947.
(Herkomst: Kadaster, nr. 32EZ-VI-223-1947.)

Afb. 2.21: Noordwestgevel van de kerk, links het (verdwenen) huis met de gebroken kap, z.j. (Herkomst: website Oud Voorthuizen, geraadpleegd februari 2020.)

Afb. 2.22: Zuidwestgevel van de kerk, rechts een haag tussen het oude kerkepad en het pastoriebos, z.j. (Herkomst: qoop.nl, gedateerd door qoop.nl op 1967.)

Afb. 2.23: Kerk tussen geboomte, noordwestgevel, op de voorgrond de oude ligging van de Rubensstraat, z.j. (Herkomst: GIB, nr. 49844.)

Afb. 2.24: Kerk uit het noordwesten met op de achtergrond bomen van de pastorietauin, z.j. [1931-<1945]. (Herkomst: website Oud Voorthuizen, geraadpleegd februari 2020.)

Afb. 2.25: Noordwestgevel van de kerk, z.j. (Herkomst: qoop.nl.)

Afb. 2.26: Noordwestgevel van de kerk met weiland. Rechts de bomen van de grote pastorietauin, z.j. (Herkomst: website Oud Voorthuizen, geraadpleegd februari 2020.)

Afb. 2.27: Toegangspad naar de kerk, rechts parallel een tweede toegang, z.j. (Herkomst: GIB, nr. 49839.)

Afb. 2.28: Toegangsweg gemarkeerd door bakstenen poortpalen langs de Kerkstraat, z.j. Rechts het huis met de gebroken kap. (Herkomst: GIB, nr. 49856.)

Afb. 2.29: Toegang naar de kerk met links een haag, z.j. (Herkomst: ansichtkaartenbeurs, gedateerd op 1920-1940.)

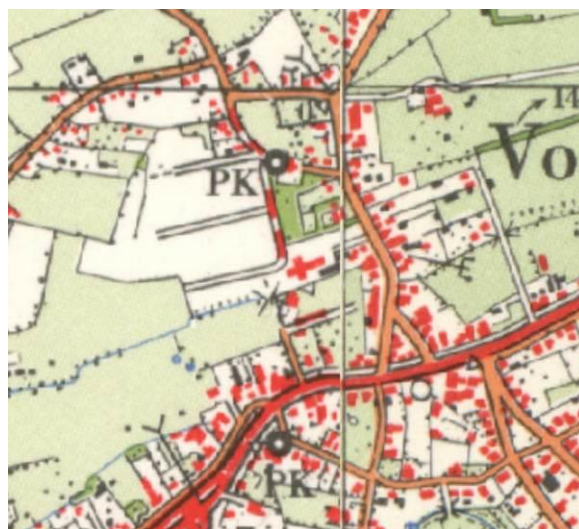
Afb. 2.30: Toegang naar de kerk vanaf de Kerkstraat, z.j. Rechts het witte huis met gebroken kap, links achter de haag zuiltaxus. (Herkomst: qoop.nl.)

Afb. 2.31: Kerk vanaf de Kerkstraat, z.j. (Herkomst: qoop.nl.)

Afb. 2.32: Detail van de Kadastrale Kaart, 1953.
(Herkomst: www.topotijdreis.nl)

Afb. 2.33: Detail van de Kadastrale Kaart, 1962.
(Herkomst: www.topotijdreis.nl)

Afb. 2.34: detail van de Kadastrale Kaart, 1974.
(Herkomst: www.topotijdreis.nl)

Afb. 2.35: detail van de Kadastrale Kaart, 1986.
(Herkomst: www.topotijdreis.nl)

Afb. 2.36: detail van de Kadastrale Kaart, 1995.
(Herkomst: www.topotijdreis.nl)

Afb. 2.37: detail van de Kadastrale Kaart, 1997.
(Herkomst: www.topotijdreis.nl)

3. BESCHOUWING EN DUIDING

De huidige situatie van het Pastoriebos in Voorthuizen is de resultante van de ontwikkeling van kerk en kerkgebouwen gedurende vele eeuwen. Naar gelang de ontwikkeling en verschijningsvorm zijn verschillende perioden te onderscheiden.

Vanaf 1785

Reeds in de achttiende eeuw was er bij de kerk opgaand geboomte, een pastorie en een aantal moestuinen aanwezig. Een nauwkeurige inrichting van het terrein kan uit de kaarten, prenten en beschrijvingen niet worden opgemaakt. Bij de bouw van de pastorie in 1785 zal hiervan op een gunstige wijze gebruik zijn gemaakt, mede vanuit het oogpunt van de blijkbaar noodzakelijke kostenbesparing.

Passend bij de als 'statig herenhuis' omschreven pastorie werd een complex van erf, moestuinen en sieraanleg tot stand gebracht, zoals goed gedocumenteerd door het kadaster in 1832. Met de door het kadaster gehanteerde aanduiding 'terrein van vermaak' aan de westzijde werd in die tijd gewoonlijk een tuin of bosje met een aanleg volgens landschapsstijl bedoeld. Daarbij moet gedacht worden aan opgaand geboomte met slingerpaadjes en een heesteraanplant. Het heuveltje (thans nog aanwezig) met schuur (waarschijnlijk een prieel) is dan een van de aantrekkelijke sierelementen die in zo'n bosje werden verwerkt als aantrekkelijk tafereeltje tijdens een rondwandeling door tuin of park en ook als rustplek. De huidige oude lindebomen op het bergje zouden als aankleding of achtergrond van het gebouwtje kunnen hebben gediend.

Of voor dit plezierbos een ouder bosje is gebruikt, of dat het in 1785 is aangeplant is onbekend. Gelegen aan de westzijde van de nutstuinen en daarmee zorgend voor een bescherming tegen westenwinden is een vroegere datering denkbaar. Aangelegd omstreeks 1785 als sierbosje in de vroege landschapsstijl is minder aannemelijk, aangezien deze vorm van tuinaanleg pas vanaf omstreeks 1775 zijn intrede deed in Nederland en in eerste instantie op buitenplaatsen en bij welgestelden werd toegepast. Daarbij moet opgemerkt dat een predikant zich in kennis en levensstijl goed verhiel tot de groep van buitenplaatseigenaren.

Kenmerkend in 1832 was ook reeds de rechte toegangslaan vanaf de Kerkstraat.

Thans nog resterend uit deze periode:

- rechte toegangspad met bomen vanaf de Kerkstraat naar de kerk
- de oude pastorie met omringende tuin
- heuveltje
- opgaande bomen in een strook ten oosten van het 'Oude Kerkepad'
- het tracé van het 'Oude Kerkepad'.

Vanaf ca. 1880

Blijkens de topografische kaarten en luchtfoto's en vanwege de ouderdom van aanwezige bomen werd de moestuin westelijk van de oude pastorie vanaf het eind van de 19e eeuw ingericht als siertuin. Het oude bos met heuveltje aan de westzijde diende als achtergrond voor een eenvoudige aanleg in landschapsstijl met een afwisseling aan open ruimten en besloten plekken en een variatie aan solitaire bomen, boom- en heestergroepen. De afbraak van de schuur op het heuveltje, door het kadaster geregistreerd in 1880, kan hiermee verband houden, doch is in ieder geval een aanduiding van ingrepen in tuin en park in die tijd.

Een dergelijk omvorming kan verband houden met de beter beschikbare voedselvoorziening via de markt, en daarmee de mindere noodzaak zelf voedselgewassen te telen, maar staat zeker ook in relatie met de algemeen gangbare waardering voor een tuin in landschapsstijl in de tweede helft van de negentiende eeuw.

Omstreeks 1900 (en ook in de eerste decennia van de twintigste eeuw) werd veel waardering gegeven aan het bijeenbrengen van een diversiteit aan beplantingen (waaronder ook coniferen en naaldbomen) in een tuin. Vanwege de nadruk op deze plantencollectie, wordt ook wel gesproken van gardeneske landschapsstijl.

Thans nog resterend uit deze periode:

- diverse oude bomen en heesters.

Vanaf 1939

De nieuwe pastorie werd in 1939 op een gedeelte van een oude moestuin gebouwd, waarbij profijt werd getrokken van de bestaande situatie. De nutstuin werd als siertuin bij de woning getrokken en het oudere bos aan de westzijde, reeds voorzien van fraaie bomen en heesters, diende aan die zijde als achtergrond. In het midden van het Pastoriebos bleef een vierkant, omhaagd perceel tuin liggen, mogelijk met een ander gebruik dan moestuin.

De gerealiseerde tuin bij de nieuwe pastorie was van forse omvang in aansluiting op de woning en de beschikbare locatie. De relatief eenvoudige inrichting, zoals te zien op de luchtfoto uit 1947 sluit aan bij de zakelijkheid van de woning en de periode van realisatie. Kenmerkend is de gebogen toerit, de symmetrie in de voortuin en de rechtlijnigheid van de ruime tuin in aansluiting op de achtergevel.

Thans nog resterend uit deze periode:

- het tuinperceel rondom de nieuwe pastorie.

Vanaf 1970

In de laatste decennia van de 20^e eeuw overheerste een functionele aanpak in het gebied. Het driehoekige perceel grond ten westen van het Oude Kerkepad, dat resteerde na aanleg van een nieuwe doorgaande weg, werd ingeplant en ontwikkelde zich tot het huidige naaldbosje.

Ten zuiden van de kerk werd, min of meer op het overgebleven vierkante tuinperceel, het nieuwe kerkelijke dienstencentrum 't Kerkheem gebouwd. Aan weerszijden hiervan zorgen nieuwe beplantingen voor de aansluiting op het kerkplein.

Het tracé van het Oude Kerkepad werd aan de noordzijde verlegd om in rechte lijn aan te sluiten op een tegelpad naar een zij-ingang van het kerkgebouw.

Het kerkplein met parkeergelegenheid werd vergroot na afbraak van enkele gebouwen aan de noordzijde.

De tuin achter de oude pastorie werd minder intensief onderhouden en raakte dichtgegroeid.

De nieuwe pastorie werd vervreemd met een gedeelte van de bijbehorende tuinaanleg. Door de aanplant van een beukenhaag op deze nieuwe kavelgrens is de oorspronkelijk bedoelde ruimtelijke beleving doorbroken.

Thans resterend uit deze periode:

- naaldbosje tussen Oude Kerkepad en Rembrandtlaan
- kerkplein met parkeergelegenheid en omgeving 't Kerkheem
- opslag en dichtgroei in de tuin achter de oude pastorie
- haag in de achtertuin van de nieuwe pastorie.

4. WAARDERING

4.1. Methode

De hieronder gevolgde waarderingsmethode is ontleend aan de Richtlijnen Tuinhistorisch Onderzoek.¹⁴ Hierin wordt onder meer nadruk gelegd op het belang van goede doorgronding van de ontwikkelingsgeschiedenis van een plek en een heldere en verifieerbare methode om te komen tot een duidelijke representatie van de waarden in beschrijvingen en tekeningen.

Bij een waardestelling kan zowel sprake zijn van een externe als van een interne waardestelling. Bij de externe waardestelling wordt het onderzoeksgebied als geheel gerelateerd aan de nationale of regionale betekenis en de positie ten opzichte van vergelijkbare gebieden in Nederland of de regio. Aangezien de tuin bij de nieuwe pastorie is aangewezen als gemeentelijk monument heeft voor dit deel de externe waardestelling reeds plaatsgevonden (en is van waarde geacht). De interne waardestelling vindt plaats op deelgebied- en elementsniveau, waarmee wordt bedoeld dat de waarden van deelgebieden en elementen op het terrein in relatie tot het onderzoeksgebied als geheel worden afgewogen, en dus in principe niet gerelateerd worden aan vergelijkbare elementen in andere tuinen. Een nadere waardering op deelgebied- of elementsniveau geeft inzicht in de specifiek aan een plek of element toe te kennen betekenis, waarbij oudere, meer gave en meer in samenhang verkerende zaken in principe een hogere waardering kennen. Welke elementen zijn in de loop der tijd ongewijzigd en behoren tot de kern van de aanleg? Of welke elementen zijn later ingevoegd, maar op zorgvuldige wijze waarbij een nieuwe samenhang met de oudere situatie is ontstaan? Zo ontstaat ook een onderscheid tussen hoofdstructuren, bijzonderheden en bijzaken: wat kan zonder impact worden verwijderd en wat draagt bij tot de essentie van deze tuinaanleg.

In de waardestellingen zijn de volgende aspecten in ogenschouw genomen:

- algemeen historische waarde: deze waarde wordt bepaald door representatie van culturele, sociaaleconomische en/of geestelijke ontwikkeling, representatie van geografische, landschappelijke en/of bestuurlijke ontwikkeling, representatie van technische en/of typologische ontwikkeling, of te typeren als innovatief, vroeg of pionier. In deze is met name het ontstaan en de ontwikkelingsgeschiedenis van belang, niet (enkel) het huidige aanzien. In deze is de ouderdom op zich niet bepalend voor de waarde, maar wel een belangrijke graadmeter voor de beleving, bijzonderheid (zeldzaamheid) en continuïteit in vorm en functie (gaafheid). Te meer omdat groen erfgoed een grotere vergankelijkheid kent (ten opzichte van 'rode elementen'), zijn oudere elementen in de regel ook zeldzamer.
- ensemblewaarde: deze waarde wordt bepaald door de context of samenhang: een object kan onderdeel zijn van een structuur of patroon, dat ruimtelijk/fysiek of in betekenis met elkaar in verbinding staat. Een dergelijke relatie kan bijvoorbeeld bestaan uit een logisch en als geheel gerealiseerd ontwerp waarbij een object dient als onderdeel van een groter geheel (ontginning, tuin) of bijvoorbeeld als begeleiding van een weg of perceelsgrens.
- tuinhistorische waarde: deze waarde volgt uit een belang voor de geschiedenis van de (tuin)architectuur en/of tuinhistorie, voor het oeuvre van de (tuin- en landschaps)architect, wegens het idee achter de aanleg en/of motief van de opdrachtgever, vanwege de afleesbaarheid van de historische gelaagdheid, vanwege de esthetische en ruimtelijke kwaliteiten (van het ontwerp), ornamentiek en/of afwerking, vanwege de compositie, onderlinge samenhang en/of ordening van onderdelen, of vanwege het (innovatieve) materiaalgebruik, horticulturele traditie, gebruikte beplanting en/of dendrologische aspecten. Hierin spelen onder meer de tuinstijlen een rol.
- gebruikshistorische waarden: Gebruikshistorische waarde komt voort uit een belang vanwege (de ordening, samenhang of inrichting van onderdelen, passend bij) een (historisch) gebruik, functie of productie, of als herinnering aan een historische gebeurtenis of prominente bewoner (herinneringswaarde), gebruiker of opdrachtgever. Hierbij speelt ook de gaafheid ten opzichte van de primaire vorm: in de loop der tijd kunnen vorm en functie gewijzigd zijn, waarbij de primaire vorm is aangetast in fysieke staat en/of herkenbaarheid. Er wordt waarde toegekend aan een element of structuur die in het verleden nadrukkelijk een functionele rol heeft gespeeld (die thans nog herkenbaar is), bijvoorbeeld een wal of bomenhrij, pad of waterloop.

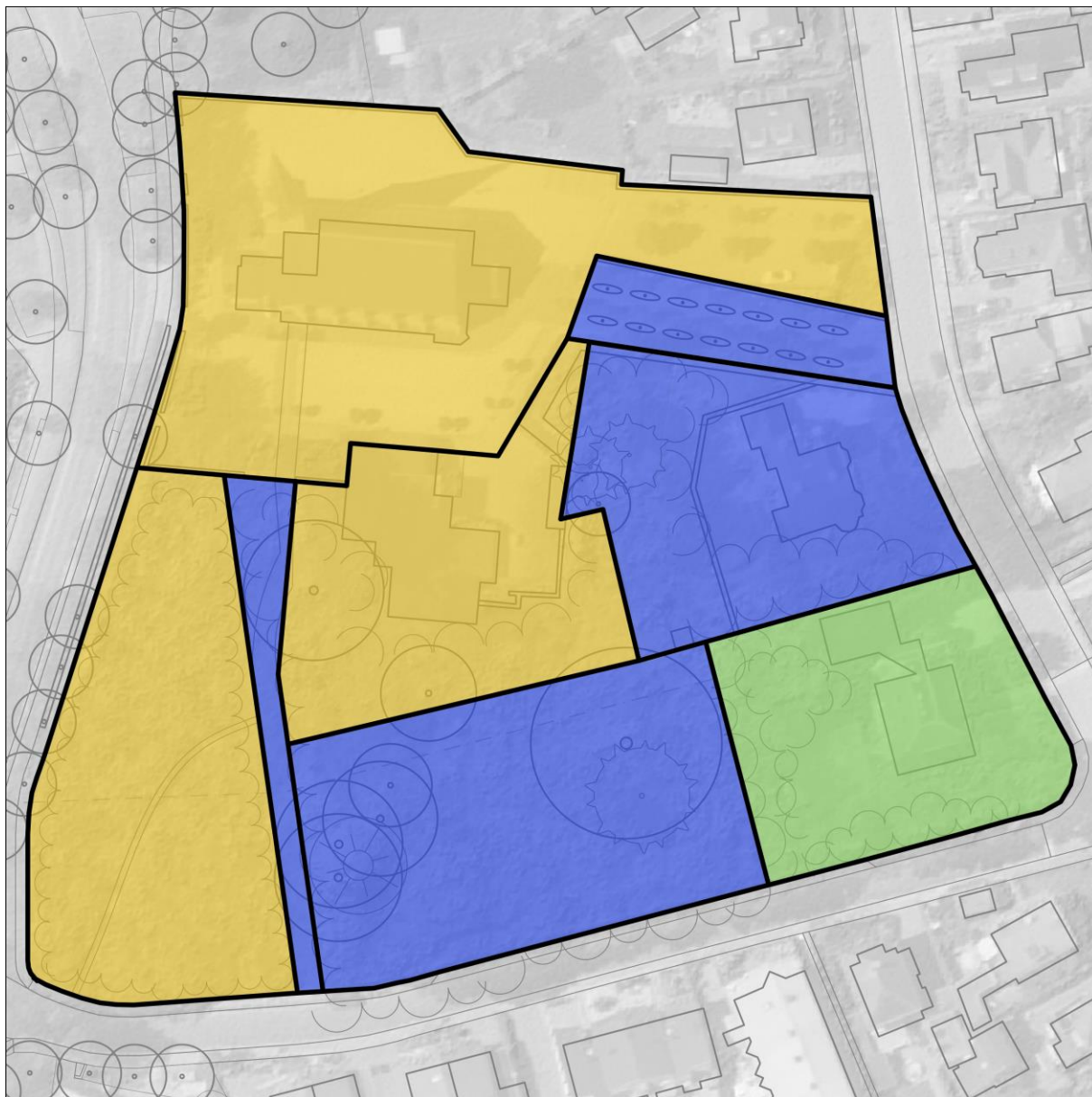
¹⁴ Hendriks, L., R. van Immerseel, *Richtlijnen tuinhistorisch onderzoek, Voor waardestellingen van groen erfgoed*, 2012.

- belevingswaarde: Hier speelt het belang van afleesbaarheid van (historisch) gebruik, continuïteit, verhaal en gelaagdheid, van ruimtelijke kwaliteit en verzorgdheid, en van aanzicht, beeld of silhouet. Ook de ouderdom van bomen kan bijdragen aan de belevingswaarde. Belevingswaarde is in principe niet gerelateerd aan openbaarheid of toegankelijkheid van plekken.

De waardering wordt uitgedrukt in de volgende kwalificaties:

- hoog (blauw): essentieel en onlosmakelijk onderdeel in de cultuurhistorische waarde;
- positief (groen): belangrijk onderdeel in de cultuurhistorische waarde, bijvoorbeeld vanwege de instandhouding en afleesbaarheid van de ontwikkelingsgeschiedenis;
- indifferent (geel): geen wezenlijk onderdeel in de cultuurhistorische waarde.

Een waardestelling is geen absoluut gegeven, maar dient om een gewicht (of weging) toe te kennen en om met elkaar in gesprek te gaan over unieke of bijzondere kenmerken. Naarmate een hogere waarde is toegekend, zal een meer krachtig argument benodigd zijn om deze waarde aan te tasten. De waardering die in navolgende hoofdstukken is toegekend (in tekst, tabel of kaart), is het resultaat van gevolgde methode.

Afb 4.1: Deelgebieden.

- A. Kerk en omgeving
- B. Toegangspad
- C. Tuin nieuwe pastorie
- D. 't Kerkheem en omgeving
- E. Oude Kerkepad
- F. Naaldbos
- G. Park oude pastorie
- H. Tuin oude pastorie

- hoog
- positief
- indifferent
- negatief

4.2. Externe waardestelling

Een externe waardestelling op grond van tuinhistorische waarden van het onderzoeksgebied als geheel is gezien de diversiteit van het terrein en de uiteenlopende achterliggende beweegredenen, mede als gevolg van het verdeelde eigendom niet aan de orde. Bij de aanwijzing van de oude pastorie tot rijksmonument zijn geen redenen aangevoerd om tuin of terrein mee te beschermen. Bij de aanwijzing van de nieuwe pastorie als gemeentelijk monument is de tuin nadrukkelijk wel als waardevol in de bescherming betrokken.

In algemene zin is nog wel op te merken dat het onderzoeksgebied het verhaal toont van de ontwikkelingsgeschiedenis van de Hervormde Kerk in Voorthuizen (vanaf de tiende eeuw) en van de ontwikkeling en uitbreiding van het dorp Voorthuizen (met name in de twintigste eeuw).

4.3. Interne waardestelling

Deelgebieden

A. Kerk en omgeving: indifferent

De huidige inrichting als halfverhard terrein en geschikt om te parkeren is recent tot stand gekomen en vooral van functionele aard. Vanuit tuinhistorische oogpunt is dit deelgebied daarom als indifferent te waarderen.

B. Toegangspad: hoog

Dit toegangspad naar de kerk is in ieder geval sinds het begin van de negentiende eeuw aanwezig en mogelijk van ouder datum. De begeleidende beplantingen zijn meermaals verjongd doch het principe van een laan is steeds behouden.

C. Tuin nieuwe pastorie: hoog

De tuin is tot stand gekomen in samenhang met de bouw van de nieuwe pastorie en met gebruikmaking van de aanwezige nutstuin en omringende beplantingen. De eenvoudige opzet is kenmerkend voor de tijd van ontstaan en sinds de aanleg op hoofdlijnen niet gewijzigd. Ondanks de recente beukenhaag is de bedoelde ruimtelijkheid (zeker in de winterperiode) goed waarneembaar. Om die reden is de tuin in zijn geheel als hoog te waarderen.

D. 't Kerkheem en omgeving: indifferent

De omstreeks 1991 tot stand gekomen situatie is ingegeven vanuit functionele overwegingen en heeft nauwelijks ingespeeld op de historische situatie. De omvang en ligging van het gebouw draagt niet bij aan de samenhang en eenheid binnen het gehele onderzoeksgebied.

E. Oude Kerkepad: hoog

Het tracé van dit pad volgt een historische lijn die reeds in het midden van de negentiende eeuw op kaarten te zien is, maar mogelijk van ouder datum is. Het pad liep van oudsher aan de westzijde langs de kerk, hetgeen nog herkenbaar is. Recent is het noordelijke deel van het tracé herlegd, waardoor het de historische achterlijn van het parkbos doorsnijdt en op een zijdeur van het kerkgebouw aansluit. Desondanks is het van hoge waarde als oude verbindingroute en achterlijn van het parkbos.

F. Naaldbos: indifferent

Ontstaan als overhoek na de realisatie van een nieuwe doorgaande weg in de jaren 70 van de twintigste eeuw. Het oorspronkelijke bouwland is nadien ingeplant met naaldbout en heeft zich tot bos ontwikkeld. Vanuit tuinhistorisch oogpunt van geen bijzondere waarde.

G. Park oude pastorie: hoog

Gedeeltelijk reeds in 1832 aanwezig als plezierbos met heuveltje en deels vanaf omstreeks 1880 ontwikkelt als siertuin met een verscheidenheid aan boomsoorten. Van tuinhistorisch hoge waarde vanwege de ouderdom, als belangrijk restant van de vroegere tuinaanleg bij de oude pastorie en als kenmerkend voor de tuinmode ten tijde van de aanleg en ontwikkeling.

H. Tuin oude pastorie: positief

De oude bomen en beplantingen ondersteunen de representatieve uitstraling van de oude pastorie en tonen de ouderdom en ontwikkeling van de plek. Hoewel het terrein deels voor parkeren wordt gebruikt en een doorgang naar het achterliggende park ontbreekt is de tuin als positief te waarderen.

Afb 4.2: Elementen.

1. Beplanting tuin nieuwe pastorie
2. Haag in tuin nieuwe pastorie
3. Beplantingen van park oude pastorie
4. Heuvel met lindes

	hoog
	positief
	indifferent
	negatief

Elementen

1. Beplanting tuin nieuwe pastorie: hoog

Kenmerkende en beeldbepalende deels reeds aanwezig ten tijde van de bouw van de nieuwe pastorie.

2. Haag: negatief

Recent aangeplante haag op een niet historische kavelgrens. Deze doorbreekt de oorspronkelijk bedoelde (en verder nog herkenbare) ruimtelijkheid van de tuin.

3. Beplanting park oude pastorie: hoog

Diverse oude bomen en heesters die onderdeel waren van het park in landschapsstijl bij de oude pastorie.

4. Heuvel met oude lindes: hoog

Karakteristieke heuvel met oude lindebomen in ieder geval aanwezig sinds 1832, vermoedelijk van ouder datum. Kenmerkend voorbeeld van een tuinversiering als onderdeel van een park in landschapsstijl. De thans verdwenen 'schuur' bovenop de heuvel zou een tuinprieeel geweest kunnen zijn.

BIJLAGE I: TOPONIEMEN

